

О. Л. Чернобай

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та філософії права

АРГУМЕНТАТИВНА ПРАКТИКА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

© Чернобай О. Л., 2016

Враховуючи принцип змагальності, за яким відбувається судовий процес, а також часто вирішальну роль у ньому людського чинника, розглядаємо специфічні особливості судової аргументації, характерні для кожного учасника юридичного дискурсу. Особливий акцент зроблено на риторичному аспекті аргументативної практики, застосовуваної у судочинстві, коли найповніше розкривається значення виступів учасників процесу у вирішенні конкретної справи.

Ключові слова: судовий процес, теорія юридичної аргументації, аргумент, судові дебати, риторика, аргументативне міркування.

О. Л. Чернобай

АРГУМЕНТАТИВНА ПРАКТИКА В СУДЕБНОМ ПРОЦЕСЕ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Учитывая принцип состязательности, согласно которому происходит судебный процесс, а также часто решающую роль в нем человеческого фактора, рассматриваем специфические особенности судебной аргументации, характерные для каждого участника юридического дискурса. Особый акцент сделан на риторическом аспекте аргументативной практики, применяемой в судопроизводстве, когда наиболее полно раскрывается значение выступлений участников процесса в решении конкретного дела.

Ключевые слова: судебный процесс, теория юридической аргументации, аргумент, судебные прения, риторика, аргументативные соображения.

O. Chornobay

PRACTICE ARGUMENTATIVE IN THE TRIAL: TO FORMULATION OF THE PROBLEM

Taking into account the principle of competition on which the trial takes place, and also often decisive role in its human factor, consider specific features of the judicial reasoning, characteristic of each participant of the legal discourse. The exceptional accent is placed on the rhetorical aspect of argumentative practice, used in legal proceedings, when fully opened of the participants meaning in the process of solving the case.

Key words: legal proceedings, theory of legal reasoning, argument, judicial debates, rhetoric, argumentative thinking.

Постановка проблеми. Представники різних галузей знань (філософи, логіки, психологи, лінгвісти, політологи, соціологи та ін.) у наш час значну увагу звертають на дослідження багатоаспектної аргументативної проблематики. Саме цим і пояснюється існування різноманітних

підходів до її вивчення. З позицій юриспруденції, що дедалі активніше актуалізує значення теорії юридичної аргументації, маємо усі підстави твердити про те, що від інших наук її відрізняє насамперед прагматизм теоретичного усвідомлення важливості цієї проблематики як у загально-теоретичному правознавстві, так і в конкретних галузях його, зокрема у процесуальному праві, де практика аргументації найбільше пристосована до потреб суспільства. Особливо виразно це проявляється у судочинстві, реформування якого у дуже непростих умовах відбувається в Україні. Враховуючи дії принципу верховенства права, проведення судового процесу на високому професійному рівні передбачає не лише досконале володіння його учасниками основами законодавства, а вміння вести судову полеміку. Засади змагальності, що досягають свого апогею у кульмінаційній стадії судового процесу – судових дебатах, дають найоптимальніші можливості для демонстрування її учасниками найефективніших прийомів і засобів з великого арсеналу юридичної аргументації. Безперечно, теоретичне осмислення аргументативної практики у судочинстві становить значний науковий інтерес як для теорії права, так і для поглиблення розуміння природи юридичної аргументації, що зорієнтована на сприйняття судовою аудиторією.

Аналіз досліджуваної проблеми. Оскільки сучасну теорію юридичної аргументації можна презентувати як низку різноманітних напрямів дослідження: теоретичних та емпіричних, аналітичних та практичних, нормативних та описувальних, формальних та неформальних, то у цьому контексті акцентується переважно на прагматичному напрямі. Однак такий дещо звужений аспект розгляду усе ж не позбавляє нагоди зазначити, що протягом принаймні останніх двох десятиліть теорії юридичної аргументації як у вітчизняній, так і у зарубіжній юридичній літературі зверталось чимало уваги. Серед тих, хто зробив помітний внесок у цю царину, слід назвати таких авторитетних зарубіжних учених: Р. Алексі, Ф. Ємерен, Р. Гроотендорст, Ф. Хенкеманс, О. Івін, О. Алексєєв та ін. З українських науковців, котрі досліджують цю проблематику, збагатили цікавими науково-теоретичними розробками С. Максимов, С. Рабінович, О. Стовба, Д. Прокопов, А. Козловський.

Звертаючи увагу на цілком об'єктивну стурбованість авторитетного вітчизняного теоретика права М. Козюбри, який слушно наголошує: “На жаль, питання, пов’язані з особливостями судової аргументації взагалі та окремих видів судової юрисдикції, поки що, на відміну від Заходу, не привернули належної уваги представників вітчизняного як загальнотеоретичного, так і галузевого правознавства” [1, с. 5], зазначимо, що деякі спроби усе ж реалізуються. Як приклад – творчий доробок вченого-практика професора М. Ясинока, автора книжки: “Судові дебати: право, психологія, риторика” [2]. Випущена, очевидно, в авторській редакції монографія узагальнює цінний багаторічний досвід колишнього адвоката та судді, який, безперечно, у своїй практичній роботі стикався з питаннями судової аргументації, але, на жаль, не висвітлив їх у названій монографії. Та навіть попри це, тут фахівець-правник почерпне чимало корисного для оволодіння аргументативною практикою, беручи участь у судових процесах.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз специфічних особливостей судової аргументації, що головню відображаються в аргументативній практиці застосовуваній у судочинстві.

Виклад основного матеріалу. За енциклопедичним трактуванням, “судовий процес – визначена законом процедура розгляду судом цивільної, кримінальної, господарської або адміністративної справи” [3, с. 872], регулюється відповідним кодифікованим законодавством. Для кожного виду судових справ судовий процес їх розгляду має свої особливості. Водночас у процесуальному праві його визнано цілісним феноменом, якому притаманні загальні ознаки, зокрема він здійснюється на засадах конституційних принципів судочинства за участю сторін. Отже, роль людського чинника у судовому процесі досить часто виявляється вирішальною.

Зупиняючись на характеристиці специфіки судової аргументації і пов’язаними з цим деякими проблемами її практичного застосування, М. Козюбра наголошує: “...Багато дослідників, принаймні на Заході, дотримуються думки, що будь-який судовий процес не є послідовно логічним,

тобто підпорядкованим наперед визначеним логічним актам. У ньому переважають швидше закони мистецтва, ніж науки. Зокрема, американські дослідники Б. Дайнет (B. Danet) і Б. Богоч (B. Bogoch) зазначають, що значна частина судового розгляду розігрується як п'єса, учасники якої діють як актори. В основу цієї п'єси покладено конфлікт двох версій реальності, та розвивається вона не стільки за законами логіки, скільки за законом, який тут ближчий до "драми", бо в судовому процесі вирішується доля людей... І вирішують цю долю також люди з притаманними їм особливостями сприйняття почутого на судовому засіданні, його оцінки, стилю мислення, емоціями і переживаннями. Це накладає на судовий процес істотний відбиток позараціональних, психологічних чинників, без яких уявити правосуддя неможливо" [1, с. 6]. Отже, ефективність судової аргументації залежить насамперед від риторики, від риторичного рівня аргументативного міркування, викладеного у проголошуваних промовах учасниками судового розгляду й орієнтованого на фахову аудиторію.

У цьому контексті слід визнати слушною думку авторитетного фахівця з проблем аргументації у кримінальному провадженні О. Александрова, якого підтримує М. Козюбра, що "ключовий фактор у розумінні природи риторичної аргументації – це фактор аудиторії" (перш за все з правників. – *О. Ч.*); адже "мета сторін у судовому процесі полягає у переконанні суду в правильності власної версії, а не у виробленні на основі діалогу спільної версії чи підтриманні версії супротивника. Тому вони піклуються передусім про посилення своїх доказів і послаблення доказів супротивника. Для цього використовуються різні методи й аргументи – аналіз фактів, суперечностей у позиції суперника, реконструкція минулих подій, звернення до різних психологічних способів впливу на аудиторію, прийомів ораторського мистецтва тощо. Звичайно, у такому разі звертаються до надбань, як логіки, так і діалектики, герменевтики та інших галузей знань. Проте, якщо наукові докази ґрунтуються на аксіомах, отже, є істинними з формально-логічного боку, то докази сторін судового процесу постають із загальних припущень і, таким чином, є не більше ніж правдоподібними" [4, с. 482]. Так, маємо усі підстави ствердити, що саме від контексту промовляння залежать аргументативні міркування, притаманні тій або іншій стороні судового процесу. Саме вони, на наш погляд, стають визначальними чинниками аргументативної практики.

Обґрунтовуючи сутність категорії "аргументативне міркування", І. Хоменко, професор Київського університету імені Тараса Шевченка, провідний вітчизняний фахівець з неформальної логіки, пропонує розглядати його "як складний підвид міркування (*argument*), яке застосовують для переконання співрозмовника в істинності або слушності власної точки зору в процесі аргументації (зокрема судової аргументації. – *О. Ч.*)" [5, с. 40].

Спираючись на запропоноване визначення цього поняття, учена виділяє істотні ознаки його, що засвідчують пов'язаність смислового значення цього терміна з прагматикою аргументації. Тож цитуємо: "На відміну від засобів формальної логіки таке міркування виражають та досліджують за допомогою природної, а не формалізованої мови. Аргументативне міркування є, по суті, діалогічним. Воно спрямоване на співрозмовника, його мета – переконання. Під час побудови таких міркувань прийнято явно чи неявно враховувати критичні зауваження, які може висунути опонент. Аргументативне міркування має практичну спрямованість. Сфера його застосування – реальна життєдіяльність людей (що дуже важливо у судочинстві. – *О. Ч.*)... Аргументативне міркування здебільшого є модифікованим (*defeasible*) міркуванням. Це означає, що воно може й не бути дедуктивно правильним, але виконувати функцію раціонального обґрунтування виводу та мати певний ступінь переконливості. До особливостей таких міркувань треба зарахувати їхню неповноту з огляду на те, що людям притаманно, аргументуючи, не наводити заготовки міркувань у повному обсязі. Деякі з них випускають свідомо, щоб заплутати опонента, деякі – несвідомо, через відсутність навичок та вмінь ясно викладати свої думки" [5, с. 40].

І те, й інше певною мірою стосується судової промови незалежно від того, хто її виголошує під час судового розгляду. Особливо виразно це виявляється на завершальній стадії процесу – у судових дебатах, основу яких становлять промови учасників судового розгляду, в яких вони дають оцінку діям обвинуваченого, аналізують досліджені в суді докази, викладають висновки

щодо винуватості чи невинуватості обвинуваченого, щодо кваліфікації дій, міри покарання, вирішення цивільного позову та інших питань, що повинен вирішити суд при постановленні вироку. Відома дослідниця юридичної риторики О. Олійник зазначає: “Мета судової промови – сприяти формуванню внутрішнього переконання суддів, переконливо й аргументовано впливати на присутніх у залі суду громадян. Предметом судової промови є діяння, за яке підсудний притягається до карної чи іншої відповідальності” [6, с. 145].

У ч. 1 ст. 364 КПК України чітко визначено послідовність виступів у судових дебатах учасників судового розгляду (прокурор, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження). Така послідовність виступів забезпечує змагальність сторін судового провадження, а також створює умови для здійснення обвинувачуванням і його захисником захист від висунутого обвинувачення [7, с. 437]. Кожен із перелічених учасників судового розгляду на основі сформованих власних аргументативних міркувань конструює свою промову, яку має виголосити під час судових дебатів. Таким чином це регламентоване законодавством дійство стає формою мовного спілкування, в якому виразно демонструється кожним учасником рівень володіння аргументативними засобами переконування. Враховуючи це, судові дебати виконують дві взаємопов’язані функції: а) комунікативну – сприяють обміну думками й судженнями учасників судового процесу, б) інформативну – містять інформацію про досліджувані події й дані, що підтверджують обґрунтованість висновків і пропозицій [6, с. с. 202].

Безумовно, аргументативна практика промовців відображає у мовленні кожного задіяного у дебатах оратора, однак найвиразніше вона виявляється у промовах двох основних дійових осіб – прокурора і захисника, між якими дебати, по суті, відбуваються в одному полемічному ключі, адже мають спільний об’єкт дослідження, зумовлені єдиним процесуальним режимом, проте підпорядковані різній цільовій спрямованості. Тому практика аргументування, аргументативне міркування кожного з них наділені певною специфікою. Їхнім полемічним промовам усе ж характерна низка для спільних ознак, а саме: компетентність, адекватність, об’єктивність, конструктивність, що позиціонуються у кожному конкретному випадку залежно від фактичних обставин справи.

Головне завдання обвинувальної промови прокурора – довести факт злочину і винуватість підсудного, обґрунтувати аргументативно на основі аналізу доказів правильність пред’явленого йому обвинувачення. Враховуючи це, обвинувальна промова має бути юридично точною, простою і зрозумілою, відрізнятися логічністю суджень, чіткою послідовністю їх аргументації, точністю в юридичній оцінці вчиненого правопорушення і визначенням міри покарання.

Аналізуючи особливості юридичної риторики прокурора як професійного учасника судового процесу, О. Олійник зазначає: “Принцип змагальності сторін потребує від прокурорського працівника не лише бездоганного знання обставин справи, але й швидкого логічного мислення, попереднього визначення варіативності ситуації, що є предметом судового розгляду, обрання та вільної ситуативної модифікації способів та прийомів подачі, підсилення ролі доказів та фактів впливу його промови, його професійної риторики на осіб, що приймають рішення у справі... Прокурори беруть участь у судовому розгляді не заради самої змагальності, а для обґрунтованого доведення під час такого “змагання” позиції, тобто задля безпосереднього виконання своєї професійної місії, своїх професійних обов’язків” [8, с. 240]. І далі: “Професійна юридична риторика прокурора проявляється не лише як система побудови промови, а й як певна система визначення поглядів на розробку, виголошення та захист своєї процесуальної позиції, що виражається у конкретних формах, передбачених чинним законодавством. Вона покликана упереджувати виникнення зловживань збором однобічних доказів, їх маніпулюванням або навіть провокацією свідків до дачі неправдивих показань, створення “словесних пасток” для учасників процесу” [8, с. 240].

Отже, професійна юридична риторика досягає кульмінаційного рівня у найскладнішій і найвідповідальнішій частині обвинувальної промови, де викладається аналіз і оцінювання зібраних у справі доказів, а відтак дається характеристика особи підсудного і потерпілого. Застосовувані

у цій частині аргументативні міркування логічно переходять у завершальну стадію промови обґрунтування кваліфікації злочину і визначення міри покарання, а також у формулювання висновків, що випливають з усього, про що йшлося. “Це, – пише О. Олійник, – не коротке повторення промови. У висновках державний обвинувач підводить підсумки судового процесу, вказує на уроки, які потрібно зробити, на заходи, яких потрібно вжити для усунення причин і умов, що сприяли скоєнню злочину, підкреслює значення очікуваного вироку” [6, с. 245].

Беручи участь у судовому процесі як державний обвинувач, прокурор усю свою діяльність підпорядковує виконанню завдань кримінально-процесуального закону, повною мірою використовуючи усі доступні йому прийоми і засоби аргументативної практики. Натомість судова аргументація захисника-адвоката пов’язується з особливостями його процесуального статусу, з вимогами, які до нього пред’являються з урахуванням його процесуальної функції, а в низці випадків і підставами його участі в судовому процесі. Проте відповідно до чинного законодавства адвокат визнається самостійним суб’єктом кримінально-процесуального провадження і відповідно проводить свою професійну діяльність, зокрема беручи участь у судових дебатах і виголошуючи свою захисну промову.

Здійснюючи функцію захисту, він самостійно обирає його засоби, методику й тактику, відповідно вдаючись до можливостей судової аргументації. Водночас його самостійність певною мірою є обмеженою, оскільки в низці питань адвокат пов’язаний з позицією підозрюваного (обвинуваченого). Перш за все це стосується питання доведеності вини підзахисного – колізія позицій захисника та обвинуваченого, який заперечує свою вину (а таке в судовій практиці трапляється нерідко), не можлива. У таких випадках аргументативна практика адвоката націлена на пошук доказів, свідчень та інших засобів для забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого).

Враховуючи багатоаспектне значення захисту в судовому процесі, підкреслюємо виняткову актуальність питань щодо допуску захисника-адвоката до участі у судовому розгляді, гарантування його процесуальних прав та обов’язків, а також можливості забезпечення надання кваліфікованої правової допомоги іншим особам, які за законом мають право на участь у провадженні як захисники. Авторитетні аргументативні міркування з цього приводу висловив і належно обґрунтував В. Кравчук, який, зокрема, зазначає: “Адвокати – це кризові менеджери у правовій державі. Саме вони запускають механізм державного захисту від несправедливості. Визначальна роль адвокатів полягає в тому, що зазвичай вони є першими, до кого звертаються люди. Вони – сценаристи, режисери й актори водночас, які знають, як працює правозахисна система, вирішують, що зробити для реального захисту, і своєю активністю приводять систему в дію” [9, с. 4]. Оскільки, на думку цього науковця, “суд не захищає прав людини”, то цим займається адвокат, який “на відміну від суду захищає інтереси лише однієї сторони конфлікту, намагаючись досягнути бажаного для клієнта результату правовими засобами (з-поміж яких доволі широкий арсенал засобів і методів правової аргументації. – О. Ч.). Він повинен використати усі засоби для цього. Що більше кваліфікований захисник (а його професіоналізм значною мірою визначається, зокрема, володінням аргументативною практикою. – О. Ч.), що старанніший, то більше засобів у його розпорядженні. Захисник тлумачить факти і застосовує право не в інтересах дотримання правопорядку, а в інтересах конкретної приватної особи. Завдання захисника в правовому спорі – не вирішити спір, не розглянути справу (як у судді), а виграти, отримати вигоду для клієнта” [9, с. 5]. Враховуючи саме це професійно мотивованих позицій, захисник у виступі під час судових дебатів спрямовує свої аргументативні міркування на якнайефективніше опонування основних положень промови обвинувача-прокурора, на підтримання позицій інших учасників судового розгляду, які виступають на стороні захисту, і можуть надати нові докази, не зафіксовані у процесі досудового розслідування, що можуть істотно вплинути на достовірність висунутих звинувачень. Захисник у своїх аргументаційних міркуваннях повинен керуватися правилом, за яким жоден доказ не може існувати ізольовано, поза системою доказів, що перебувають у різному зв’язку один з одним.

На завершення ще на один важливий аспект, що значною мірою пов'язаний з аргументативною практикою, слід звернути увагу саме у цьому контексті. Посилаючись на статтю А. Коні “Заключні дебати сторін у кримінальному процесі”, О. Олійник підкреслює, що цей видатний правник вважав, що “суть доказів становить основу судових дебатів, оскільки вони засвідчують або спростовують як подію злочину й винуватість в останньому підсудного, так і наявність ознак, що відповідають злочинному діянню, зазначеному в обвинувальному акті” [6, с. 237]. У пред'явленні доказів сторони, безумовно, мають дотримуватися спеціально визначеної для себе аргументативної тактики, що дасть змогу об'єктивно оцінити всі зібрані докази, визначити їхні достовірність і значення.

Однак на завершальній стадії судового процесу не слід ігнорувати низкою обставин, які збільшують або зменшують провину. Хоч, на думку Коні... “вони не мають характеру доказів, і все ж їх не слід оминати у заключних дебатах, якщо учасники їх прагнуть з'ясувати не тільки формальну, а й життєву правду справи. Не можна, вважав він (Коні. – О. Ч.) вилучати посилання на загальновідомі предмети, так звані *tacta potozia*, які на судовому слідстві неможливо підтвердити звичайними прийомами – допитом свідків та офіційними довідками. Такими загальновідомими фактами є наукові дані, що стали аксіомою, історичні події, які не підлягають сумніву, явища природи або умови проживання, визнані загальнообов'язковими, і т. ін.” [6, с. 237].

Безумовно, кожний судовий процес унікальний, бо проходить за оригінальним сценарієм, дійові особи якого відіграють свої ролі, демонструючи власну правоздатність як суб'єкти права. Кожен із учасників цього процесу здатен відстоювати свою позицію, використовуючи рівні можливості для здійснення своїх функцій, дотримуючись принципу змагальності.

Висновки. Отже, аргументативна практика у різних напрямках юридичної риторики, а особливо у судовому процесі, істотно позначається на підвищенні результативності та поліпшенні якості юридичного дискурсу. Адже від переконливості доказів, викладених в обвинувальній промові прокурора, в обґрунтованості спростувань й виправдальних фактів виступу адвоката, у високопрофесійному рівні аргументативності позовної заяви тощо практичних діянь правників залежать не лише правомірність рішень суду, справедливості ухваленого вироку, а й вирішення низки взаємопов'язаних із судовим процесом справ, та й зрештою доля, життя людини – найвищої соціальної цінності суспільства. Звичайно, викладені вище міркування можуть послугувати лише спонукую до постановки означеної проблематики у значно масштабнішому вимірі, приміром у поширенні багатоаспектної аргументативної практики на застосування у законотворчості. Чималу прагматичну вигоду від цього й матимуть інші сфери правозастосування, адже потенціал поняття “аргументація”, у найширшому значенні слова не вичерпується лише процесом обґрунтування певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в істинності та слушності, а може сприйматися й розглядатися масштабніше, враховуючи розмаїття аргументативних міркувань та їх втілення в аргументативну практику.

1. Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації / М. Козюбра // *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. – 2013. – Т. 144–145. – С. 3–8. 2. Ясинок М. М. Судові дебати : право, психологія, риторика : монографія / М. М. Ясинок. – К. : Алерта, 2014. – 156 с. 3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ Видавництво “Юридична думка”, 2007. – 992 с. 4. Александров А. С. Диспозитив доказывания и аргументация в уголовном судопроизводстве / А. С. Александров // *Российский ежегодник теории права*. – 2008. – № 1. – С. 478–491. 5. Хоменко Ірина. Неформальна логіка та аргументативне міркування / Ірина Хоменко // *Філософська думка*. – 2016. – № 3. – С. 34–46. 6. Олійник Ольга. Мистецтво судових дебатів : навч. посібник / Ольга Олійник. – К. : Кондор, 2010. – 258 с. 7. Кримінальне процесуальне право України : навч. посібник / за ред. В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника. – К. : Юстиніан, 2014. – 576 с. 8. Олійник О. Б. Особливості юридичної риторики прокурора як професійного

учасника судового процесу / О. Б. Олійник // Університетські наукові записки. – 2010. – Вип. 2. – С. 236–242. 9. Кравчук Володимир. Виключне право адвоката на представництво в суді / Володимир Кравчук // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2016. – № 2. – С. 2–7.

REFERENCES

1. Kozyubra M. I. Modeli (typy) yurydychnoyi arhumentatsiyi [Models (types) of legal argumentation] / M. Kozyubra // Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky. 2013. T. 144–145. pp. 3–8. 2. Yasynok M. M. Sudovi debaty : pravo, psyholohiya, rytoryka [Judicial debate : law, psychology, rhetoric] : monohrafiya / M.M. Yasynok. Kyiv : Alerta, 2014. 156 p. 3. Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary] / za red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv : TOV Vydavnytstvo “Yurydychna dumka”, 2007. 992 p. 4. Aleksandrov A. S. Dispozitiv dokazyvaniya i argumentaciya v ugovnom sudoproizvodstve [Dispositif of evidence and argumentation in criminal proceedings] / A.S. Aleksandrov // Rosijskij ezhegodnik teorii prava. 2008. № 1. pp. 478–491. 5. Khomenko Iryna. Neformal'na lohika ta arhumentatyvne mirkuvannya [Informal logic and argumentative reasoning] / Iryna Khomenko // Filosofs'ka dumka. 2016. № 3. pp. 34–46 6. Oliynyk Ol'ha. Mystetstvo sudovykh debat [Art of judicial debates] : navch. posibnyk / Ol'ha Oliynyk. Kyiv : Kondor, 2010. 258 p. 7. Kryminal'ne protsesual'ne pravo Ukrayiny [Criminal judicial law of Ukraine] : navch. posibnyk / za red. V. H. Honcharenka ta V. A. Kolesnyka. Kyiv : Yustynian, 2014. 576 p. 8. Oliynyk O. B. Osoblyvosti yurydychnoyi rytoryky prokurora yak profesiynoho uchashchyma sudovoho protsesu [Features of legal prosecutor's rhetoric as a professional participant of trial] / O. B. Oliynyk // Universytet-s'ki naukovi zapysky. 2010. Vyp. 2. pp. 236–242. 9. Kravchuk Volodymyr. Vyklyuchne pravo advokata na predstavnytstvo v sudi [The exceptional right of a lawyer to representation in court] / Volodymyr Kravchuk // Visnyk Vyschchoyi kvalifikatsiynoyi komisiyi suddiv Ukrayiny. 2016. № 2. pp. 2–7.